

Кудайберди уулу Дурус, Акпарова А.Т.

УЛУТ МАСЕЛЕСИН ЧЕЧҮҮДӨГҮ САЯСИЙ-УКУКТУК КАДАМДАР

Кудайберди уулу Дурус, Акпарова А.Т.

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ШАГИ В РЕШЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОПРОСА

D. uulu Kudayberdy, A.T. Akparova

POLITICAL LEGAL STEPS OF SOLVING THE NATIONAL QUESTIONS

УДК: 323.1+347.167.2

Бул макала улут маселесин чечүүдөгү саясий укуктук кадамдарга арналган.

Негизги сөздөр: улуттук мамлекет, улуттук маданият, улуттук саясий кадамдар, улуттун укуктук негиздери.

Статья посвящается политико-правовым шагам решения национального вопроса.

Ключевые вопросы: нация, формирование национальности народа, национальное государство, культура нации, национально политические шаги, основы правовой национальности.

The article is devoted to the political and legal steps the solution of the national question .

Key words : the nation , the formation of the nationality of the people, the nation-state , the culture of the nation , a national political action , legal foundations of nationality.

Большевиктер партиясы бийликке келгенге чейин эле социалдык жана улуттук эзүүнү жоюуну өздөрүнүн негизги максаты экендигин жарыялап келишкен. 1917-жылы 2-ноябрда Совет өкмөтү «Россия элдеринин укуктарынын декларациясын» жарыялап, өзүнүн улут саясатынын негиздерин билдирген. Октябрь революциясына чейин падышачылыктын колониялык саясаты, аймактык бытырандылык, феодалдык-патриархалдык мамилелердин үстөмдүгү Орто-Азия элдеринин улуттук байланыштарын түзүүгө жана чыңдоого тоскоол болгон. Совет өкмөтү Орто Азияда өздөрүнүн таасирин бекемдөө үчүн 1917-ж. 22-ноябрында «Россиянын жана Чыгыштын бардык мусулман эмгекчилерине» деген үндөөсүн басып чыгып, анда Россиянын мусулман калкынын толук эркиндиги жана ар тараптын тең укуктуулугу жарыяланган.

Бирок Совет бийлигинин алгачкы мезгилинде Түркстандын элдери менен Совет мамлекетинин ортосунда өз ара ишенбестик орун алган. Буга жергиликтүү элдин айрым өкүлдөрүнүн улутчул көз карашта болгону, орус улутундагы кээ бир большевиктик лидерлердин шовинизм маанайында иш жүргүзгөндүгү негиз болгон. Алсак, 1917-ж. 15-22-ноябрда Түркстандагы Советтердин III съездинде башкаруунун жогорку органы – Түркстан Эл комиссарлар Совети (ЭКС) түзүлүп, анда 15 эл комиссарлары бекитилген. ЭКСтин төрагалыгына большевик Ф.И. Колесов шайланган. Ал өкмөттүн курамына жергиликтүү улуттардын бир дагы өкүлү кирген эмес. Бул аймактагы мусулмандар съездинин Түркстан крайында көп партиялык негизде

коалициялык өкмөт түзүү жөнүндөгү сунушу четке кагылган. Алар буржуазиялык улутчулдар катары айыпталган. Мына ушундан кийин Мустафа Чокаев башында турган «Шу-ро-и-Ислам» партиясынын аймактык комитетинин демилгеси менен 1917-ж. 26-29-ноябрда Кокон шаарында мусулмандардын атайын чакырылган IV съезди болуп өткөн. Ал съезде Россиянын курамындагы «Кокон автономиясы» жарыяланып, М. Чокаев жана Н. Тынычпаев башында турган өкмөт шайланган. Ал өкмөткө жергиликтүү улуттун өкүлдөр менен катар орустар, борбордук Россиядан чыккан башка улуттардын өкүлдөр да кирген. Булар мурдагы Кокон хандыгынын чегинде буржуазиялык-демократиялык республика формасындагы улуттук мамлекетти түзүүнү көздөшкөн.

Ошентип, Түркстанда кош бийлик түзүлгөн. Анын бири Ташкенттеги большевиктер партиясы тарабынан түзүлгөн Совет өкмөтү болсо, экинчи бийлик «Шу-ро-и-Ислам», «Алаш» ж.б. партиялардын ар түрдүү улуттардын өкүлдөрү түзгөн «Кокон автономиясынын» өкмөтү эле. Кокон өкмөтү совет бийлигине каршы үгүт иштерин жүргүзүп, аларды колдогондор да арбын болгон. Анын куралдуу күчтөрү түзүлүп, ага полковник Чанышев командалык кылган. Түркстанда «Кокон автономиясынын» уламдан-улам чыңдалып баратышы Ташкенттеги большевиктик өкмөттү чочулаткан. 1918-ж. 19-26-январдагы Советтердин Крайлык IV съездинде «Кокон автономиясынын» өкмөтү мыйзамсыз, контр-революциялык өкмөт деп жарыялап, анын жетекчилерин камакка алуу жөнүндө чечим кабыл алган. 1918-ж. 19-22-февралда Кызыл Армиянын бөлүктөрү Коконго басып кирип, айыгышкан салгылашуу менен «Кокон автономиясынын» куралдуу күчтөрүн талкалаган, өкмөт жок кылынган. «Кокон автономиясынын» аман калган өкүлдөрү тоо тарапка качып кеткен.

Кыргызстанга качкан дагы граждандык согуштун жылдарында Совет бийлигине каршы күрөшкөн. Ошентип, Түркстандагы жергиликтүү калктын интеллигенциясынын улуттук жана мамлекеттик көз каранды эместикке жетүүдө болгон аракети күч менен жок кылынган. Жергиликтүү калктын бир бөлүгү большевиктердин «Кокон автономиясына» карата жасаган ишин нааразылык менен кабыл алган. 1918-ж. Советтердин бүткүл Россиялык III съездинде «Эмгекчи жана эзилген элдердин укуктарынын

декларациясы» кабыл алынып, анда социалисттик көп улуттуу мамлекеттин негизи катары федерациялык түзүлүштүн планы жарыяланган. Бул чечимдин негизинде Орто Азия элдери 1918-ж. Түркстан Автономиялуу Советтик Социалисттик Республикасына биригишкен. Ушул жылы майда Түркстан Автономия укугунда Россиянын курамына кирген. Мында Совет бийлигин чыңдоодо Совет өкмөтү тарабынан 1919-ж. 8-октябрда түзүлгөн Түркстан иштери боюнча комиссиясы (Түрккомиссия) чоң роль ойногон. Бул комиссияны Ш.З.Элиага жетектеп, анын курамына М.В.Фрунзе, В.В. Куйбышев, Я.Э.Рудзутак, Г.И.Бокий, Ф.Н.Голошекин кирген. Аларга аймактагы партиялык жана советтик органдардагы жетекчилердин катачылыктарын оңдоо, бийлик органдарын тартипке келтирүү, өзгөчө улуттук маселеге аяр мамиле жасоо, жергиликтүү калктын Совет бийлигине болгон ишенимин бекемдөө милдети жүктөлгөн. Комиссия Түркстанда жергиликтүү элге карата шовинисттик мамиле жасаган советтик, партиялык кадрларды иштен алып, бийлик структураларын таркаткан. Башкаруу органдарына жергиликтүү калктын өкүлдөрүн кеңири тарткан. Дыйкандарды, өзгөчө жергиликтүү калкты талап-тоногон кызыл аскерлер үчүн атуу жазасы киргизилген.

Комиссия ислам укугунун нормаларын, мечиттердин иштерин калыбына келтирген. Натыйжада жергиликтүү калктын большевиктерге ишеними артып, алардан Кызыл Армияга ыктыярдуу өткөндөрдүн саны көбөйгөн. Большевиктердин улут саясатындагы иш-аракеттеринин жергиликтүү калк тарабынан колдоого алынышы Кыргызстандагы контрреволюциячыл күчтөрдү талкалоодо, Совет бийлигин чыңдоодо чечүүчү роль ойногон. Кыргызстандын аймагында Совет бийлиги орногондон кийин 1916-ж. көтөрүлүшкө катышкан кыргыздарды жазалоо, куугунтуктоо токтогон. Аракеттердин натыйжасында улуттардын арасындагы ишенбестик, кастык көз караштар акырындык менен жоюла, өз ара жардамдашуу, достук мамилелери калыптана баштаган. 1918-ж. 5-июлда Жети-Суу областынын аткаруу комитетинин алдында улут иштери боюнча областтык комиссариат түзүлүп, анын алдында орус-кыргыз мамилелерин иретке келтирүү боюнча атайын комитет уюштурулган. Бул комитет кыргыз жана орус калктарынын арасында кеңири үгүт-насаат иштерин жүргүзгөн. Совет бийлиги өлкөдөгү татаал кырдаалга карабастан ачарчылыкка учураган калкка жардам көрсөтүү ишине өзгөчө көңүл бурган. Ачарчылыкка учурагандарга жардам берүү үчүн комитеттер түзүлгөн. 1918-ж. 29-октябрда Жети-Суу областтык аткаруу комитети, Токмоктогу азык-түлүк комитетине ачарчылыкка учураган кыргыздарга тамактануу пунктун ачуу үчүн 100 миң сом акча бөлгөн. Тамак берүү пункттары Кыргызстандын бардык шаарларында, айрым айыл-кыштактарда да уюштурулган.

Совет өкмөтүнүн качкын кыргыздарга карата мамилесин өзгөчө ыраазычылык менен белгилесек болот. Качкын кыргыздардын кырылгандан калганынын көбү мекенине 1917-ж. эле, февраль революциясынан кийин кайтканын билебиз. Бирок бийликке келген Убактылуу өкмөттүн аларга карата жасаган шовинисттик саясатынын натыйжасында аларды жазалоо, куугунтуктоо күчөгөн. Натыйжада өтө алсыраган кыргыздар жаңы кыргызга дуушар болгон эле. Совет бийлиги качкын кыргыздардын калгандарын мекенине көчүрүп келүүгө, жардам берүү үчүн Батыш Кытайга атайын комиссия жөнөткөн. Бул комиссия Түркстан Борбордук Аткаруу Комитетинин 1920-ж. 2-февралдагы чечими менен түзүлгөн. Комиссияга качкын кыргыздарды мекенине кайтаруу, жерлерин кайтарып берүү, аларга зомбулук көрсөтүүнү токтотуу, кулдукка сатылып кеткендерди куткаруу, материалдык жардам берүү жана орустар менен кыргыздардын касташуусун токтотуу милдеттерин жүктөгөн. Падыша бийлиги кулап совет бийлиги орногондон кийин 1916-ж. Кытайга Жети-Суу областынан качкан 33200 кыргыз-казактын 30 миңдейи Ата-Мекенине кайтып келишкен. Совет бийлигинин жардамы менен кайтып келген кыргыздарга жумшоо үчүн Өкмөттүн эсебинен 100 млн сом бөлүнгөн. Мунун эсебинен качкан кыргыздарга акысыз мал-айыл чарба шаймандары, боз үйлөр, курулуш материалдары берилген. Мекенине келген кыргыздарга 1920-ж. эле 46миң теше айдоо жери, 80 миң теше жайыт каратылган. Алар 5 жылдык мөөнөткө мамлекеттик салыктан бошотулган.

Кыргызстандын администрациялык өз алдынчалыкка ээ болуусу жөнүндөгү маселе алгач 1922-жылы кыргыз саясатчылары Ю.Абдырахманов, А.Сыдыков жана И.Айдарбековдор тарабынан көтөрүлгөндүгү бүгүнкү күндө баарына белгилүү. Бирок, андай демилгелер пландык-уруулук күрөштүн натыйжасында өз учурунда колдоого алынбаган. Ал түгүл Түркстанда, тагыраагы кыргыз коомчулугунда трайбализмди күчөткөн. Ошого карабастан бул демилге, кыргыздардын өз мамлекетин куруу үчүн болгон күрөшүнө, Тоолуу областты түзүү аракетине кийинчерээк шыкак берген. Өз мамлекетин түзүүгө болгон кийинки аракет кыргыз саясатчылары, мамлекеттик ишмерлери тарабынан 1924-ж. жасалып, Орто Азияны улуттук-мамлекеттик бирдиктерге бөлүүнүн жүргүзүлүшүнүн натыйжасында Россия Федерациясынын курамына кирген Кыргыз автономиялуу областы түзүлгөн.

Ошентип, Кыргыз мамлекетинин түзүлүшү ишке ашкан. Бул XX кылымдын чегиндеги кыргыздардын саясатынын тарыхындагы өтө чоң окуя болгон. Окумуштуулар белгилеп жүргөндөй, өз мамлекеттүүлүгүнө ээ болуунун натыйжасында (автономдук областтын чегинде болсо да) кыргыздардын саясий турмушундагы эң зарыл төмөнкүдөй милдеттер чечилген: а) Түркстан крайынын ар башка улуттук территорияларына чачылып, бөлүнүп калган кыргыз элинин консолидациясы ишке ашкан; б)

крайдын ар башка административдик бирдиктерине кирген кыргыз элинин жерлери бириктирилген; в) мамлекеттин андан ары курулушуна өбөлгөлөр түзүлгөн. Кыргыз автономиялуу областы кыргыздардын советтик улуттук мамлекетинин биринчи, баштапкы формасы болгон. Мамлекетти куруудагы кийинки кадам 1926-ж. жасалган ББАКтын (ВЦИКтин) Президиуму тарабынан 1926-жылдын 1-февралында: «Кыргыз автономиялуу областын азыркы чек араларын сактоо менен РСФСРдин курамында федеративдик бөлүк катары Кыргыз Автономиялуу Советтик Социалисттик Республикасы түзүлсүн» деген чечим кабыл алынган. Конституция кабыл алынганга чейин Кыргыз АССРинин саясий-укуктук негизи болуп, 1927-жылдын 1-мартында бекитилген «Кыргыз АССРинин мамлекеттик түзүлүшү жөнүндөгү Жобо» эсептелген. 1927-жылдын 12-мартында Кыргыз АССРинин БАКтын (ЦИК) биринчи чакырылышындагы биринчи сессиясында республиканын биринчи өкмөтү – Кыргыз АССРинин Эл Комиссарлар Совети түзүлүп, анын төрагалыгына Ю.Абдрахманов бекитилген.

1929-ж. Кыргыз АССРнин Кеңешинин II съездинде (25-30-апрельде) Кыргыз АССРинин Конституциясы кабыл алынган. Анда мыйзамдуу түрдө «... мамлекеттик бийликтин жана башкаруу органдарынын түзүмү жана кызматтары, республикалык жана жалпы федеративдик органдардын өз ара карым-катышы, расасына жана улутуна карабастан жалпы эмгекчилердин тең укуктуулугу, Кеңешке шайлоонун тартиби жана системасы, алардын укуктук компетенциясы, атуулдардын негизги укуктары жана милдеттери аныкталган. Мамлекеттик тил катары кыргыз жана орус тилдери эсептелинген». 1936-жылдын декабрында Кыргыз АССРи РСФСРдын курамынан чыгарылып, СССРдин курамындагы башка республикалар менен тең укуктагы, көз карандысыз эркин республика катары Кыргыз ССРи болуп түзүлгөндүгүнө байланыштуу 1937-жылдын 25-мартында жаңы Конституция бекитилген. Кыргызстандын Кеңешинин Атайын чакырылган V съездинде (1937-жылдын 25-мартында) Конституция менен бирге эле Кыргыз ССРинин улуттук-мамлекеттик символдору – мамлекеттик желек жана мамлекеттик герб бекитилген». Кыргыз ССРинин Конституциясы СССРдин Конституциясынын негизинде түзүлгөн, ошону менен бирге улуттук республика катары Кыргызстандын өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрү чагылдырылган. Кыргыз ССРнин кийинки Конституциясы 1978-жылдын 20-апрелинде кабыл алынып, ал 1977-ж. кабыл алынган СССРдин Конституциясына окшош болуп түзүлгөн. Совет мезгилинде кабыл алынган бардык Конституциялар СССР федерациясынын субъекти болгон кыргыздардын мамлекетин жөнгө салуучу саясий-укуктук негиз болгон. Анда коомдук турмуштун бардык тармагында, экономикада, маданиятта, илимде,

саясатта, социалдык чөйрөдөгү улуттук саясаттын приоритеттери камтылган.

Белгилүү өлчөмдө көп улуттуу республика катары Кыргызстандын өзгөчөлүктөрү да эске алынган болчу. Аз мөөнөттүн аралыгында бир нече Конституциялардын кабыл алынышы, кыргыз советтик мамлекетинин өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүү көрүнүшү эле. Ар бир жаңыдан кабыл алынган Конституцияда социализмди куруудагы жаңы жетишкендиктер чагылдырылган жана турмуштун бардык тармагында, анын ичинде улуттук жана улуттар ортосундагы карым-катыш тармагында келечекте аткарылуучу иш пландар аныкталган.

1993-жылдын 5-майында кабыл алынган Конституция – жаңы, жаш, эгемендүү кыргыз мамлекетинин негизги мыйзамы. Эгемендүүлүккө ээ болуу чоң тарыхый окуя катары Кыргыз Республикасын дүйнөнүн саясий картасынан орун алган бардык мамлекеттер менен бир катарга койгон. Кыргызстан өзүнүн эгемендүүлүгүнө этностордун ортосундагы өтө курч чыр-чатактарды башынан өткөрүп жетишти. Кыргызстан эгемендүүлүгүн жарыялоодон бир жыл мурун этно саясий чыр-чатактардан келип чыккан кан төгүүлөрдү башынан өткөргөн: «... токсонунчу жыл – Кыргызстан үчүн өтө чоң сыноо болгон, Ош окуясында кан төгүүлөр жүргөн, өлкөдө граждандык согуш чыгып кетүү коркунучу жана этникалык чыр-чатактардын жайылып кетүү коркунучу бар эле...». Элдер, этностор ачык жана тымызын (билинбеген) түрүндө бөлүнүп-жарылып, бири-бирине карама-каршы болуп калышкан. Улуттар ортосундагы карым-катыш жаатында Советтер Союзунда жетишилген жакшы көрүнүштөрдү кыска убакыттын ичинде болуп өткөн «өзгөрүүлөрдүн» бороону айдап кеткен, этностордун ортосундагы чыр-чатактардын бир канчасы болуп өткөндөн кийин мындан ары этностордун ынтымакчылыкта жашоосуна күмөн саноолор күчөгөн учур эле. Тарыхый жалпылык болгон «совет элинин» ордуна көбүнчө бири-биринен алыстоого, бөлүнүүгө аракеттенген же эң жакшы дегени болуп жаткан окуяларга шарттуу түрдө көңүл кош мамиле жасаган элдер, этностор пайда болгон.

Этностордун ортосундагы мамилени стабилдештирүүнүн жана гармониялуу болушуна жетишүүнүн демократиялуу приоритеттеринин негиздери Суверендүүлүк жөнүндөгү Декларацияда (15-декабрь 1990-ж.), Көз карандысыздык жөнүндөгү Декларацияда (31-август 1991-ж.) эгемендүү Кыргыз Республикасынын Конституциясында (5-май 1993-ж.) кийинчерээк 27-июнь 2010-ж. кабыл алынган «Кыргыз Республикасынын күчүндөгү Конституциясында улуттар аралык макулдашуунун негизинде демократиянын принциптерин сактай тургандыгын көрсөткөн»

10-беренесинде

1. «Кыргыз тили Кыргыз Республикасында мамлекеттик тил болуп саналат.

2. Кыргыз Республикасында расмий тил катары орус тили колдонулат.

3. Кыргыз Республикасы Кыргызстан элин түзгөн бардык этностордун өкүлдөрүнө эне тилин сактоо, аны окуп-үйрөнүү жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү укугуна кепилдик берет» деп жазган.

Кыргызстан калкын түзүп турган бүт бардык этностордун укуктарына жана милдеттерине кепил болот, б.а. мамлекет улуттук азчылыктардын жана аз сандагы элдердин статусун регламенттеген, өз эне тилин сактоо жана колдонууну, жашаган жеринин жаратылышын пайдалануусун ж.б. камсыз кылат. Кыргыз Республикасынын Конституциясы кепил болот өз атуулдарынын кайсы улуттун өкүлү экендигине карабастан бирдей-саясий, экономикалык жана социалдык укуктарга, эркиндикке маданияттардын бири-бирине жугушуусуна, улуттук өзүн-өзү андап билүүсүнө жана өз улутунун өзгөчөлүгүн жайылтууга колдоо көрсөтөт. Атуулдардын улуту боюнча айырмачылыктарына карабастан тең укуктуулук принциби гана бекемделбестен, ошондой эле кайсы улуттун өкүлү болууну эркин тандап алуу укугу, эне тилден пайдалануу укугу, улуттук арнамыска шек келтирүүгө тыюу салынат. Конституциядагы атуулдарды расалык, улуттук белгиси боюнча түз же кыйыр түрдө укуктарын чектөөгө жана кысымга алууга жол берилбейт. Ошондой эле расасы же улуту боюнча жогору коюуну, кайраштырууну же бой көтөрүп тоотпоону үгүттөөгө чек коёт. Республиканын бардык улуттагы атууладры тең укукта мамлекет тарабынан коргоого алынат. Өз кезегинде республиканын негизги мыйзамы кыргыздар менен биргеликте Кыргызстан калкын түзүп турган бөлөк этносторду урматтоо менен мамиле жасашын, Конституцияны жана мыйзамдарды кыйшаюусуз аткаруусун, мамлекеттин суверендүүлүгүн жана территориялык бүтүндүүлүгүн сактоосун, көз карандысыз демократиялык мамлекетти курууга катышуусун, анын мамлекеттик тилин, маданиятын, каада-салттарын жана үрп-адаттарын урматтоосун талап кылат. Мына ошондо гана көп улуттуу мамлекетте стабилдүүлүктү, тынчтыкты жана макулдашууну камсыз кылууга болот.

Кыргыз Республикасынын негизги мыйзамы (Конституциясы) этноулуттук саясатына жана анын (укуктук жагына) мыйзамдык негизине кепил болот. Конституциянын статьялары жана пункттары атуулдардын этникалык жана диний өзгөчөлүктөрүнө карабастан, адам укугун урматтоонун жана коргоонун негизинде этностор ортосундагы карым-катыштын толук түрдө шайкеш болушун максат

кылат. Кыргыз Республикасынын Конституциясы жок жерден эле пайда болуп калган жок. Негизги Мыйзамды жаратуудан мурун окумуштуулардын, саясатчылардын жана мамлекеттик ишмерлердин мыйзам иштеп чыгуулары, кыргыздардын мамлекети Түркстан крайынын геосаясий мейкиндигинде пайда болгон алгачкы күндөрдөн тартып башталган. 1993-жылкы Конституциядан мурунку Конституциялар болуп 1929, 1937, 1978-жылдардагы кабыл алынган Конституциялар саналат. Аларда Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын этноулуттук саясатынын саясий-укуктук аспектилеринин приоритеттери камтылган эле. Мураскор катары советтик идеологиядагы жана улуттук саясаттагы жалпы адамзаттык негизди алуу, алардын терс тенденцияларын (жактарын) аныктоого объективдүү түрдө тарыхый жана саясий баа берүү менен, жаңы мамлекетке жаңыдан түзүлгөн кырдаалдарды эске алып, (СССРдин курамынан чыгуу жана өз көз карандысыздыгын жарыялоо) жаңы позициядан биринчи кезекте оң, прогрессивдүү, гумандуулук принциптерин алып, демократиянын өнүгүшүнө түрткү берилиши керек. Жыйынтыктап айтканда азыркы көз карандысыз кыргыз мамлекетинин этноулуттук саясатынын саясий-укуктук негизи тарыхтын узак жылдарынан тамыр алган. Биз Октябрь революциясына, андан келип чыккан натыйжалар менен түздөн-түз байланышта болгон тарыхый аралыктагы кыргыз элинин турмушуна жана кыргыз мамлекетине тиешелүү болгондоруна гана токтолуу менен чектелебиз.

Адабияттар:

1. Омукеева Дж.А. «Кыргыз Республикасынын этноулуттук саясатынын концептуалдык негиздери жана анын реализациясы» Ош, «Билим», 2005. – 66 б.
2. Осмонов О.Ж. Кыргызстан тарыхы Б., 2007.
3. Асанканов А. Кыргыз: рост национального самосознание Б., Мурас. 1997.
4. С. Омурзаков История кыргызов и Кыргызстана. Б., 2002.
5. Бейшенбиев Э.Д. Введение историю кыргызской государственности - Бишкек 1994.
6. Нурбеков К. «История государства и права Киргизской ССР» часть II. Фрунзе 1974.
7. Кыргыз и Кыргызстан: опыт нового исторического осмысления. – Б., 1993.
8. Ожукеева Т.О. XX век: возрождение национальной государственности в Кыргызстане. – Б., 1993.

Рецензент: д.и.н., профессор Нурунбетов Б.